

ODLIV MOZGOVA KAO GUBITAK I(LI) DOBITAK ZA ZEMLJU POREKLA⁴⁵

Sažetak:

Odliv mozgova je već dugi niz decenija u centru debate mnogih ekonomista, kao i uticaj ove pojave na zemlju porekla i nejednakosti između zemalja. Literaturom šezdesetih i sedamdesetih godina dominirali su stavovi o nesumnjivoj štetnosti migracija visokokvalifikovanih po zemlju porekla da bi nedavno bili prezentovani i mogući pozitivni uticaji u vidu doznaka, povratka dodatnog znanja i veština stečenih u inostranstvu, kreiranje poslovnih i trgovinskih veza. Međutim, problem je što je većina rasprava ostala na teoretskom nivou kao posledica nepostojanja evidentnih podataka koje bi dokumentovale stvarne efekte odliva mozgova na različite zemlje i u različitim vremenskim periodima.

Emigracija visokokvalifikovanog kadra se često opisuje kao gubitak za zemlju porekla a dobitak za zemlju destinacije. U stvarnosti je ova situacija mnogo kompleksnija. Iz perspektive zemlje porekla, gubitak može biti umanjen snižavanjem stope nezaposlenosti ali to ipak ne može da kompenzuje troškove obrazovanja onih koji su napustili zemlju. Međutim, ukoliko migranti povežu preduzeća u zemlji porekla sa poslovnim mogućnostima u novoj zemlji, obe zemlje mogu imati koristi. Sa druge strane, ukoliko zemlje destinacije ne koriste profesionalne ili druge veštine emigranata kao radne snage, onda migracija može imati negativan uticaj na oba društva. Uticaji migracija su široki i variraju širom ekonomske i socijalne sfere sa značajnim preklapanjem i interakcijom između njih.

Ključne reči: odliv mozgova, migracije, visokokvalifikovan kadar, ljudski kapital, pozitivni i negativni efekti

44 Istraživač-pripravnik, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
e-mail: dragana.stankovic@fpn.bg.ac.rs

45 Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Tekst primljen 31. marta 2011. godine.

ODLIV MOZGOVA

Intenzivirana povezanost između zemalja je konstitutivna komponenta globalizacijskih procesa. Dokaz leži u naglom povećanju tokova ljudi, robe i kapitala preko granica zemalja kao i u porastu broja međunarodnih i regionalnih organizacija i tela u čijem su fokusu ovakva kretanja. Može se očekivati da će i tokom narednih decenija globalne migracije, prouzrokovane demografskim i tehnološkim faktorima i upornom održanju velikih razlika između zemalja u prihodima, igrati veoma važnu ulogu u oblikovanju međunarodne ekonomije i politike. Savremene migracione tokove karakteriše: migracije unutar samih zemalja u razvoju iz ruralnih u urbane delove (posebno izraženim u Kini i Indiji), između zemalja u razvoju (nastavljajući trend koji je zastupljen poslednjih godina) i iz zemalja u razvoju ka razvijenim zemljama.

Ovaj potonji trend ne bio u velikoj meri eksploatiran u političkim debatama i javnom diskursu da se veoma često ne zasniva na izjednačavanju sa migracijom visokokvalifikovanih kadrova i njenim implikacijama kako po društvo porekla, tako i po društvo destinacije, odnosno domaćina. Iako se odlazak ovog kadra označava terminom „odliv mozgova“, veoma je diskutabilno određenje samog pojma visokokvalifikovanog kadra. Ono što se sa sigurnošću može tvrditi jeste da to nisu slabo plaćeni radnici ili osobe koje mogu obavljati poslove za koje nisu potrebne visoke kvalifikacije. U literaturi se mogu naći i kovanice poput „leta ljudskog kapitala“ (human capital flight) zbog sličnosti sa „letom“, odnosno odlivom (finansijskog) kapitala, označavajući masovno iseljavanje tehničko kvalifikovanog kadra iz jedne u drugu zemlju.

Termin „odliva mozgova“ počinje učestalije da se upotrebljava sa masovnom emigracijom tehnologa, lekara i naučnika iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje (poput SAD-a)⁴⁶. Ovaj fenomen ima i povratni efekat na one zemlje koje primaju kvalifikovani kadar u vidu „dobitka u znanju“.

Stopa kvalifikovane emigracije je konstantno rasla tokom prošle dekade tako da je veliki procenat kvalifikovanih državljana nerazvijenih zemalja stanovnici neke od bogatih zemalja. Prema projekcijama, selektivni prijem visokokvalifikovanih imigranata iz siromašnih zemalja mogao bi da se nastavi pod uticajem tri moćna dugoročna trenda:

46 Prvi put izraz „odliv mozgova“ pojavio se u izveštaju Kraljevskog društva iz Londona 1963. godine koji je opisivao egzodus britanskih naučnika u Sjedinjene Američke Države (Grupa 484, ponovljeni citat prema: Sveva Avveduto, Carolina Brandi, Defining Brain Drain, Evolution of Theories of Brain Drain and Migration of Skilled Personnel and Human, Brain and Knowledge Mobility, UNU- MERIT, Maastricht, 2004)

- Kombinacije tehnološkog napretka zasnovanog na veštinama i znanju i želja vlade za kompetativnu prednost u industrijama zasnovanim na znanju koje su u nastajanju i fazi razvoja;
- Demografskog starenja u razvijenim zemljama koje sa jedne strane na tržištu rada dovodi do povećanja potražnje za pružaocima usluga staroj populaciji, ali na drugoj, zbog visokih fiskalnih troškova i izdvajanja za penzije i zdravstvenu zaštitu stvara potrebu za privlačenjem stranih radnika koji bi dosta zarađivali;
- Globalizacije proizvodnje i trgovine koja je najuočljivija na primeru multinacionalnih kompanija i fleksibilnosti zaposlenih u smislu promena lokacije radnih mesta. Evoluirajuća liberalizacija trgovine u uslugama će verovatno u budućnosti zamagliti razliku (liniju) između trgovine i migracija.

Sama pojava odliva mozgova se najbolje može odrediti ukoliko se posmatra sa svih aspekta – aspekta samog migranta, njegovog poslodavca, zemlje porekla i zemlje odredišta. Pojedinaac donosi odluku o emigriranju dok na drugoj strani zemlja emigracije svojom politikom privlači kadrove koje su joj potrebni (primer Plave karte koju Evropska unija izdaje kao dozvolu za rad i boravak), odnosno restriktivnom imigracionom politikom zaustavlja dalje prilive emigranata.

Sa stanovišta poslodavca je veoma teško odrediti kada je reč o odlivu mozgova. Multinacionalne kompanije su pre primer cirkulacije znanja nego odliva mozgova jer zaposleni često provode određeni vremenski period u inostranstvu radi sticanja znanja ili usavršavanja u određenim sektorima ili industrijskim granama. Međutim ono što je delimično nejasno jeste koliko su realne mogućnosti lokalnog stanovništva da budu deo rukovodećih pozicija unutar ovih kompanija koje u većini slučajeva zauzimaju strani državljani kompanije matice dok je obično samo jedan državljanin zemlje gde MNK posluje i koji pritom služi kao veza sa ekonomskim i političkim korom (Grupa 484, 2010).

Definisanje sa aspekta zemlje porekla i domaćina otežava česta nemogućnost povlačenja striktno razlike između odliva mozgova, odnosno trajnog gubitka visokokvalifikovanih kadrova i mobilnosti znanja koje je samo privremenog karaktera.

ZEMLJE POREKLA – DOBITNICI I(LI) GUBITNICI

Poteškoće u definisanju odliva mozgova se preslikavaju i na efekte koje ova pojava ima na zemlju porekla. Stavove po ovom pitanju odlikuje veoma izražena ambivalencija. Na jednom polu su argumenti o procesu odliva mozgova kao jednim od najnegativnijih efekata koje migracije imaju po zemlje porekla emigranata. Prema Davies-u (2003), odlazak visokokvalifikovanih ljudi može izazvati tri vrste gubitka po one koji ostaju u zemljama porekla: prvo, u mnogim

zemljama se značajan deo troškova obrazovanja isplaćuje iz fiskalnih prihoda. Odlazak visokokvalifikovanih emigranata u tom slučaju predstavlja izvoz ljudskog kapitala u koji je jedna nacija ulagala. Druga vrsta gubitka se odnosi na latentni gubitak poreskih prihoda dok je treći gubitak nemogućnost ili teškoće u realizaciji određenih kritičnih društvenih usluga usled gubitka ključnog kadra kao što su obrazovanje i zdravstvo.

Suprotno prethodnim stavovima, u novijoj literaturi o uticaju migracija može se primetiti naginjanje ka pozitivnim implikacijama, i to posebno u njihovim kasnijim fazama (Boucher et al., 2005). Ovi autori zastupaju stav da sa povećanjem verovatnoće migriranja, progresivno rastu i podsticaji za sticanjem obrazovanja kod stanovništva a samim tim i udeo visokokvalifikovanih ljudi u samoj zemlji porekla. Ovi hipotetički pozitivni efekti se perpetuiraju u vidu koncentričnih krugova i u krajnjoj instanci dovode do razvoja i rasta. Pretpostavke koje čine ovakav ishod mogućim su činjenica da neće svi obrazovni migrirati i dostupnost pristupa obrazovanju i obuci.

Uticaj na ljudski kapital je proporcionalno zavistan od visine migracione stope kvalifikovanih ljudi i njihovog udela u društvu porekla. Empirijska istraživanja pokazuju da na većinu zemalja sa niskim nivoom ljudskog kapitala i niskom stopom emigracije njenog visokokvalifikovanog kadra odliv mozgova ima pozitivan uticaj. Nasuprot tome, odliv mozgova negativno utiče na zemlje u kojima je migraciona stopa visokokvalifikovanih preko 20% i (ili) gde je procenat ljudi sa visokim obrazovanjem u ukupnoj populaciji preko 5%. Iako postoji više zemalja „gubitnika“ nego „dobitnika“, interesantno je da je jedna od zemalja dobitnika najveća zemlja u smislu demografske veličine i predstavlja skoro 80% uzorka ukupne populacije (braindrain). Ovakvi rezultati sugerišu da tradicionalno shvatanje odliva mozgova sredstvom eksploatacije kojim bogate zemlje prisvajaju najvrednije ljudske resurse siromašnih zemalja, nema empirijsku potvrdu, odnosno opravdanje na agregatnom nivou.

Međutim, ishod po ljudski kapital zavisi i od vremenskog okvira, odnosno određenih faza migracije, što dovodi do promena i u ponudi radne snage ali i samog rasta i produktivnosti. Negativne reperkusije u ponudi radne snage se mogu javiti u ranim fazama migracije, kada veliki broj, najčešće ekonomskih, migranata napusti zemlju zarad boljih uslova rada i većih mogućnosti pronalaska posla. Ovi šokovi mogu se u kasnijim fazama transformisati u pozitivne usled povratnih migracija. Migracioni procesi mogu dovesti i do depopulacije ili, što je češći slučaj, do masovnog odlaska radne snage određenog profila ili nivoa znanja (npr. medicinske sestre, doktori, naučni radnici). Kratkoročno posmatrano, mogući ishodi mogu biti izrazito nepovoljni po ljudski kapital. Međutim, na srednjeročnom planu, umerenom i vešto upravljanoj migracijom se može postići akumulacija i dopuna veština što bi vodilo do povećanja produktivnosti.

Verovatnoća rasta se može predstaviti kao jednačina u kojoj je: rast= promene u ponudi radne snage + efekti produktivnosti + efekti transfera (OECD, 2006).

	Radna snaga	Produktivnost	Transferi	Rast	Siromaštvo	Nejednakost
Faza odlaska	<0	<0 (rasipanje veština)	0	≤0	>0	>0
Faza prilagođavanja (podešavanja)	≤0	?	≥0	≤0	≥0	≥0
Faza konsolidacije	≈0	>0	>0	>0	<0	<0, siromašna domaćinstva transformišu doznake u proizvodna sredstva
Faza umrežavanja	=0	>0 (ulaganja i poboljšanje ljudskog kapitala)	≥0	>0	<0	<0?
Repatrijacija/ imigracija/ cirkularna faza	>0	?	<0	?	?	Porast gradske populacije, porast gradskog siromaštva?

Izvor: Autorova interpretacija prema: OECD (2006)

Fazu odlaska karakteriše smanjenje ponude radne snage i obično pad proizvodnje osim ukoliko ne postoji veliki broj nezaposlenih ili neiskorišćene radne snage. U slučaju kvalifikovanih emigranata, produktivnost zasigurno opada. Na drugoj strani, u zemlji u koju dolaze migranti, promene će zavisiti od sektora koji najviše zapošljavaju emigrante. Takođe, može doći i do porasta nejednakosti unutar domaćinstava kao i do promene izvesnih uloga u njima.

Faza prilagođavanja predstavlja fazu kada se matična zemlja prilagođava na kontinuiranu emigraciju. Naime, usled sve većeg odlaska ljudi, rezultati proizvodnje i produktivnost i dalje opadaju ali se poboljšava protok informacija i smanjuju se transakcioni troškovi migriranja što ohrabruje one koji su ostali (najpre članove porodice) da krenu za inicijalnim emigrantima ili pak da ulažu u svoje obrazovanje kako bi stekli veštine neophodne za odlazak. U ovom trenutku ekonomija matične zemlje počinje da se prilagođava migraciji. Jedan od načina prilagođavanja je povećanje učešća određenih kategorija radne snage, kao što

su deca, na primer, ili formiranje ljudskog kapitala što vodi ka restrukturiranju ekonomije. Međutim, masovni odlazak kvalifikovane radne snage može biti katastrofalan za zemlju u smislu osiromašenja ljudskog kapitala posebno ukoliko nema izgleda da se taj nedostatak popuni ili nadomesti.

U fazi konsolidacije dolazi do stabilizacije u ponudi radne snage iako članovi domaćinstava nastavljaju da odlaze radi spajanja porodice. U ovom periodu, u zemlji porekla obično dolazi i do porasta ekonomske aktivnosti usled sve većeg priliva doznaka i ranije pomenutog restrukturiranja privrede i akumulacije ljudskog kapitala. Tokovi doznaka će zavisiti u najvećoj meri od karakteristika finansijskih tržišta ali i samih migranata. Doznake najpre povećavaju potrošnju, posebno za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba ali često se koriste i za poboljšavanje životnih i uslova stanovanja kao i za troškove obrazovanja dece. U ovoj fazi vrlo je verovatno da će doći do rasta i smanjenja siromaštva. Osim toga, niži informacijski i administrativni troškovi migriranja dovode do promena u sastavu i karakteristikama domaćinstava čiji članovi migriraju.

Faza umrežavanja se odlikuje integracijom emigranata u zemlji destinaciji, stvorenim transnacionalnim mrežama zajednica, završenim spajanjem porodica i pojavom druge generacije emigranata. U novoj domovini se već osnivaju i udruženja koja jačaju veze te zemlje sa zemljom porekla tako da se pojačava i aktivnost na tržištima ovih zemalja. Sa sticanjem znanja o tržištima obeju zemalja, migranti mogu postati dobri posrednici u trgovini i investicionim aktivnostima. Kako je u ovom periodu već kontinuirano slanje doznaka, izvesniji je rast i akumulacija ljudskog kapitala. Iako pozitivan rast može biti praćen smanjenjem apsolutnog siromaštva, promene u prihodima i distribuciji bogatstva kao i relativnog siromaštva i nejednakosti, zavise od selekcije domaćinstava migranata i raspodele doznaka, odnosno, ne znači da će uvek pozitivan rast dovesti do smanjenja nejednakosti.

U poslednjoj fazi, pretpostavka je da emigracija već ima pozitivan doprinos. Međutim, sada se zemlja porekla suočava sa manjkom radne snage, posebno nekvalifikovane, koju potom, privremeno ili trajno regrutuje iz susednih zemalja. Povratak starijih migranata se često poklapa sa imigracijom nekvalifikovanih radnika i smanjenjem transfera. Takođe, ovi povratnici u većoj meri naseljavaju urbane oblasti tako da dolazi i do porasta gradskog stanovništva ali i pritiska na tržište rada u tim radovima. Sa druge strane, novi imigranti se nastanjuju u onim oblastima gde postoji nedostatak radne snage (ruralna, poljoprivredna područja). Može se reći da su efekti rasta dvojaki u zavisnosti od stepena komplementarnosti/supstitutivnosti novih imigranata i domicilnog stanovništva kao radne snage, prenesenih veština kao posledice povratka, fleksibilnost samih tržišta rada i podsticajnih efekata na mlađe generacije.

Međutim, ovaj okvir se ne može podjednako primenjivati na sve zemlje i iskustva. Neke od faza mogu izostati ili mogu različito trajati ali mora se imati u vidu da su efekti uticaja migracija na rast, siromaštvo i nejednakost vremenski zavisne.

Može se reći da su svi ovi efekti direktno ili indirektno, u većoj ili manjoj meri, posledica uticaja novčanih transfera, odnosno doznaka na matičnu zemlju. Značaj doznaka se najbolje može shvatiti na osnovu simulacije Walmsley i Winters (2003) kojom se procenjuje da bi ekspanzija u međunarodnim migracijama od samo 3% doprinela višem nivou svetskih prihoda nego potpuna liberalizacija trgovine. Doznake zapravo predstavljaju dominantan način na koji oni koji su ostali kod kuće profitiraju od migranata.

Njihov razvojni uticaj zavisi od strukturnih karakteristika i ponašanja samih migranata. Često je dužina odsustva glavna determinanta doznaka ali teško je utvrditi da li sa dužinom boravka u zemlji destinaciji doznake opadaju ili rastu. Zarada migranata generalno raste sa vremenom provedenim u inostranstvu što stvara mogućnost za više doznake. Sa druge strane, preduga odsutnost može umanjiti privrženost onima koji su ostali. Ono što nije diskutabilno je da migranti šalju znatno više onda kada su sami nego kada ih porodica prati. Zapravo, namera o povratku kući je ključni faktor motivacije za visoku štednju (i samim tim i doznakama) i može biti povezana i sa nivoom kvalifikacija. Npr, nekvalifikovani radnici obično potiču iz siromašnijih slojeva stanovništva i posebno u slučajevima kada su im porodice u zemljama porekla, njihove doznake mogu biti veoma visoke. Nasuprot tome, migracije visokokvalifikovanih migranata koji se trajno nastanjuju u inostranstvu sa svojim porodicama često šalju/donose niske doznake.

Potencijalni uticaj doznaka se može promeniti sa vrstom migracija i verovatnoćom povratnih migracija. Jedan dolar primljen od visokoobrazovnog migranta koji je na nekom visokom položaju u Meksiko situju može pojačati podsticaj za ulaganje u obrazovanje kod članova porodice nego ukoliko taj isti migrant ima neki ropski posao u USA-i (Boucher et al., 2005).

Takođe, uslovi kreditnog tržišta determinišu ne samo troškove novčanih transfera, a samim tim i izbor kanala za slanje novca, već i načine investiranja doznaka. Zapravo, rast i razvojni potencijal doznaka mogu biti ograničeni nedostacima lokalnog tržišta kao što su nesavršenost, odsustvo ili neefikasnost ruralnih kreditnih tržišta što bi dovelo do problema na strani primalaca doznaka i kanalanja štednje od domaćinstava sa doznakama onima koji bi želeli da ih investiraju u produktivne aktivnosti.

I dok na jednoj strani postoji prilično ujednačena saglasnost da doznake smanjuju ako ne apsolutno, ono bar relativno siromaštvo, veoma je diskutabilan uticaj doznaka na nivo nejednakosti u samim matičnim zemljama. Smatra

se da ukoliko su zemlja porekla i zemlja destinacije relativno blizu jedna druge, migranti u tom slučaju najveći delom potiču iz siromašnih porodica pa samim tim doznake koje šalju članovima svojih porodica utiču na smanjenje nejednakosti i obrnuto – ukoliko je teže (i skuplje) migrirati, očekivano je da su potrebna izvesna sredstva tako da će i doznake primiti porodice koje su u startu u boljoj poziciji.

U analizi mogućih efekata odliva mozgova neophodno je razmotriti i eventualne povratne migracije i njihov značaj na zemlje porekla. Smatra se da povratak visokokvalifikovanih kadrova može biti koristan za zemlju porekla u vidu novostečenih znanja i veština koje mogu povećati domaću produktivnost. Međutim, ova tvrdnja se može relativno lako opovrgnuti ukoliko se posmatra kroz prizmu pitanja koliko su te nove veštine i znanje prikladni, odnosno odgovarajući za domaće okruženje? Kada postoji veliki jaz u tehnologiji matične zemlje i zemlje destinacije nekadašnjeg emigranta, specifične veštine i stečeno znanje mogu imati veoma ograničenu primenu, što najviše dolazi do izražaja kada je u pitanju povratak iz razvijenih, visokodohodovnih zemalja u zemlje sa niskim dohotkom i stagnirajućem ekonomijom. Naravno, potencijalno je moguće unaprediti tehnologiju u matičnoj zemlji na osnovu iskustava migranata povratnika ali istovremeni i teško izvodljivo ukoliko se samo nekolicina visokoobučениh vrati.

I empirijski podaci govore u prilog suprotnoj tezi o koristi od emigranata koji su izvesno vreme proveli u razvijenim, industrijskim zemljama u vidu uspostavljenih kontakata, naučenih novih načina primene veština i znanja, ipak. Naime, najtalentovaniji migranti se najčešće ne vraćaju u svoje zemlje što potvrđuje podatak da četiri godine po diplomiranju 88% kineskih naučnika i inženjera koji su studirali u SAD-u i dalje rade u toj zemlji (TUC, 2007).

Iako se mnogo veća pažnja posvećuje ekonomskim uticajima migracija koji su intenzivno proučavani, socijalni efekti se ne smeju zanemariti zbog njihovog značaja i često velike povezanosti sa ekonomskim. Migracije mogu različito uticati na društveni život u zavisnosti od tipa migracija i faze migracionog ciklusa. Socijalni efekti podrazumevaju i promenu strukture porodice, rodni uloga, mere u kojoj određuju budućnost dece u smislu rada, zdravlja i obrazovanja ali i kulturne efekte i pitanja kriminala.

Kada su deca u pitanju, mogu se identifikovati dva glavna moguća efekta na ishode po njih. Prvi scenario je onaj prema kome migracije, kroz doznake, povećavaju prihod domaćinstva što može dovesti do većeg ulaganja u obrazovanje i smanjenje potrebe za dečjim radom. Prema drugom scenariju, migracije menjaju sastav i ulogu porodice što može imati negativan odraz na obrazovni uspeh i rezultate dece u domaćinstvima čiji je jedan ili više članova emigrirao. Deca u ovakvim porodicama najčešće odrastaju samo sa jednim

roditeljem (i to uglavnom majkom) i često se suočavaju sa raznim stresnim situacijama i strahom od raspada porodice. Štaviše, migracije mogu izazvati i promene u orijentaciji adolescenata u smislu što migracija za neke može predstavljati krajnji cilj tako da nastavak obrazovanja ide u pravcu sticanja znanja i veština koje će poboljšati njihove izgleda za odlazak iz zemlje. Međutim, sa druge strane to može imati i pozitivan ishod samim tim što verovatno neće svi biti u prilici da odu pa bi se na taj način povećala akumulacija ljudskog kapitala za buduće generacije (Mountford 1997, Vidal 1998, Beine, Docquier and Rapoport 2001 and 2003).

POLITIKA PREDUPREĐENJA ODLIVA MOZGOVA

Svi ovi argumenti o pozitivnim i negativnim efektima mogu se filtrirati kroz četiri najzastupljenija ekonomska modela koja se koriste u analizi troškova i koristi migracija profesionalaca iz perspektive zemalja u razvoju (Robinson, 2007):

- Internacionalni model koji daje prioritet prednostima nad troškovima;
- Nacionalistički model koji, nasuprot prethodnom, naglašava troškove migracija;
- Model korisnosti odliva mozgova koji istražuje uticaj međunarodnih migracija visokokvalifikovanih radnika na investicije i rast u svojim matičnim zemljama;
- Model mreže znanja dijaspore koji odliv mozgova posmatra kao dobitak mozgova.

Svaka simplifikacija i stavljanje u kalup uticaja odliva mozgova na zemlju porekla u jedan od modela nosi opasnost od neosnovanog prenaplašavanje samo jednog od mogućih ishoda. Baš kao što su uzroci migracija brojni i složeni (politička nestabilnost, nedostatak mogućnosti za obrazovanje, zapošljavanje, vođenje dostojnog života, zdravstveni rizici, lični sukobi i dr.), isto važi i za efekte pošto se uticaj migracija ne može okarakterisati kao isključivo pozitivan ili negativan po zemlju porekla ili odredišta. Kakva je politika onda potrebna za eventualno predupređenje odliva mozgova? Opcije se mogu klasifikovati u 4 šire kategorije: kontrola, kompenzacija, stvaranje i veze.

Politika	Instrumenti		
	Bogate zemlje	Siromašne zemlje	Međunarodne organizacije
Kontrola	Promena ravnoteže na nekvalifikovanu imigraciju Obuzdavanje programa lova na kvalifikovane ljude ukoliko ne postoje sheme kompenzacije	Obuzdavanje ilegalne migracije, poboljšanje ekonomske i političke stabilnosti	Promovisanje ekonomskog razvoja
Kompenzacija	Podela poreza socijalne sigurnosti Povezivanje razvojne pomoć sa kvalifikovanom emigracijom Isplata taksi „lovaca na glave“ zemljama porekla od strane kompanija	Izlazni porezi Porezi na strane prihode	Poboljšanje baze podataka koji se odnose na migraciju
Stvaranje	Izbegavanje nestašice u sektorima poput zdravstva i obrazovanja usled siromašnog planiranja ljudskog kapitala Transparentni mehanizmi za prepoznavanje stranih akreditiva	Reforme visokog obrazovanja Liberalizacija kvalifikovane imigracije	Povećanje podrške visokom obrazovanju
Veze	Ohrabrivanje cirkularnih migracija Pojačavanje privremenih migracionih programa	Dvojno državljanstvo	Razvijanje mreže infrastrukture

Izvor: CGD Brief (2005)

Primeri da zemlja može zaustaviti odliv mozgova ili eventualno imati dobit u vidu transfera znanja su azijske zemlje čiji su mnogi stručnjaci emigrirali u inostranstvo ali se veliki broj njih i vratio u svoju zemlju porekla. Takođe, Južna Koreja je za relativno kratko vreme zaustavila masovni odlazak svojih stručnjaka u SAD beležeći visoke stope rasta u privredi. Optimističan je primer Grčke čiji je ulazak u EU vratio nazad u zemlju brojni kvalifikovan kadar koji je zemlju napustio zbog političke i ekonomske nestabilnosti.

Širi elementi politike koja je fokusirana na razvoj bili bi: uravnoteženije regrutovanje manje kvalifikovanih; veći naglasak na privremeno regrutovanje

sa inicijativama povratka; unapređenje finansijskih i drugih veza sa dijasporom i naglasak na korekciju institucionalnih nedostataka koji dovode do odlaska mozgova. Sa ovim elementima, veće su šanse da migracije iz siromašnih ka bogatim zemljama budu korisne za razvoj.

Jako je teško donositi jednostavne sudove i zaključke o mogućim i poželjnim pravcima delovanja politike i stepenu tokova talenata od siromašnih ka bogatim zemljama. Kada velika stopa kvalifikovane radne snage ode iz zemlje, onda je to nesumnjivo znak da je ta zemlja u velikom problemu. U tom slučaju, bavljenje odlivom mozgova će prosto značiti tretiranje simptoma problema pre nego njegovih uzroka.

Migracija profesionalaca i naučnika je istovremeno ekonomsko, političko pitanje, pitanje odnosa svake zemlje sa međunarodnim okruženjem, pitanje politike nauke i tehnologije zemlje, i najzad i zasigurno, globalno pitanje (Grečić, 2002).

LITERATURA

- Beine, M, Docquier, F. and Rapoport, H. (2001): Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence, *Journal of Development Economics*, 64, 1: 275-89.
- Boucher et al., (2005), „A Gain with a Drain? Evidence from Rural Mexico on the New Economics of the Brain Drain“, ARE Working Papers. Paper 05-005, Department of Agricultural and Resource Economics, UCD.
- CGD Brief (2005)
- Davies, J. B. (2003), „Empirical Evidence on Human Capital Externalities“, Working Paper No.2003-11, Tax Policy Branch, Department of Finance, Ottawa, Government of Canada
- Grečić, V. (2002), *The Role of Migrant Professionals in the Process of Transition in Yugoslavia*, Vol. LIV, br.3, izvorni naučni rad, pp.253-271
- Grupa 484 (2010), *Odliv mozgova iz Srbije – problemi i moguća rešenja*, Beograd *Journal of Development Economics*, 53, pp. 287-303
- Katseli, L. Lucas, R. et al., (2006), *Effects of Migration on Sending Countries: What do we know?*, OECD Development Centre, Working Paper No.250
- Mountford, A. (1997): Can a brain drain be good for growth in the source economy?, *Journal of Development Economics*, 52(2), pp.287-303.
- Robinson, R. (2007), *The costs and benefits of health worker migration from East and Southern Africa (ESA): A literature review*, The North-South Institute, Regional Network for Equity in Health in east and southern Africa (EQUINET)
- Sriskandarajah, D. (2005), *Reassessing the Impacts of Brain Drain on Developing Countries*, Institute for Public Policy Research, Migration Policy Institute, dostupno na: <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=324>, preuzeto: 10.09.2010.
- TUC (2007), *The Economic Impact of Immigration*, Volume I: Report, London: House of Lords, Select Committee on Economic Affairs, dostupno na:

<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldselect/ldeconaf/82/82.pdf>,
preuzeto: 01.10.2010.

Vidal 1998, Vidal, J.-P. (1998): The effect of emigration on human capital formation, *Journal of Population Economics*, 11, 4: 589-600.

Walmsley, T. L., Winters L. A. (2003), „*Relaxing the Restrictions on the Temporary Movements of Natural Persons: A Simulation Analysis*“, Discussion Paper No. 3719, Centre for Economic Policy Research, London

Dragana Stanković

BRAIN DRAIN AS LOSS AND/OR GAIN FOR THE COUNTRY OF ORIGIN HOME COUNTRY

Summary:

Already for many decades, brain drain is in the centre of debate of many economists as well as the impact of this phenomenon on the country of origin and inequalities among countries. Literature of 1960s and 1970s was dominated by attitudes on doubtless harm of migrations of high qualified persons for the country of origin but recently possible positive impacts were presented, like remittances, return of additional knowledge and skills obtained abroad, creation of business and trade ties. However, the problem is that majority of debates remained at theoretical level as a consequence of non-existence of evident data that would document actual effects of brain drain to various countries and in various periods of time.

Emigration of highly qualified cadre is often described as a loss for the country of origin and gain for the country of destination. In reality this situation is much more complex. From the perspective of the country of origin, the loss can be decreased by reduction of unemployment rate but it yet cannot compensate the costs of education of those who left the country. However, if migrants connect enterprises in the country of origin with business capacities in the new country, both countries can benefit. On the other hand, if countries of destination do not use professional or other skills of emigrants as labor force, than migration can have negative influence on both societies. Impacts of migrations are broad and vary across economic and social sphere with significant overlapping and interaction among them.

Key words: brain drain, migrations, highly qualified cadre, human capital, positive and negative effects